

ศึกษากระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธของชุมชน

ราชธานีอโศกจังหวัดอุบลราชธานี

Study of Buddhist Health Management Process of Ratchathani Asoke Community Ubon Ratchathani Province

¹พระอธิการธนิต ขนติพโล (มณีวงศ์), ²พระครูธีรธรรมบัณฑิต

(ศิริวัฒน์ วงศ์ษา) และ³พระอธิการสุภาพร เตชธโร

¹Phraathikarn Thanit Khantiphalo (Maneevong), ²Phrakru Theerathamabundit

(Siriwat Wongsa), and³Phraathikarn Suphaphorn Tejadharo

^{1,2,3}บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{1,2,3}Graduate studies, College Ubon Campus, Mahachulalongkomrajavidyalaya University.

¹Corresponding Author's Email: Thanitmaneevong@gmail.com

Received: September 21, 2025; **Revised:** December 7, 2025; **Accepted:** December 12, 2025

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดกระบวนการจัดการเชิงพุทธที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท 2) เพื่อศึกษากระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธของชุมชนราชธานีอโศก จังหวัดอุบลราชธานี 3) เพื่อนำเสนอกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธของชุมชนราชธานีอโศก จังหวัดอุบลราชธานี การวิจัยนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลจากเอกสาร ตำราและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนำมาเป็นรูปแบบสัมภาษณ์ซึ่งผู้วิจัยนำเสนอในเชิงพรรณนาวิเคราะห์กระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธของชุมชนราชธานีอโศก ผลการศึกษาพบว่า 1) แนวคิดกระบวนการจัดการเชิงพุทธที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท มุ่งเน้นกระบวนการจัดการสุขภาวะตามหลักภavana 4 ประกอบด้วย กายภavana จิตตภavana ศีล ภavana ปัญญาภavana 2) ชุมชนราชธานีอโศก จังหวัดอุบลราชธานี มีกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธโดยใช้ชีวิตอยู่อย่างสมถะและเรียบง่าย ผักผ่อนตนเองด้วยการนำหลักภavana 4 มาจัดกระบวนการจัดการเชิงสุขภาวะส่งผลทำให้ชุมชนราชธานีอโศกดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข 4 ด้าน คือด้านร่างกาย ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม (ด้านศีล) ด้านจิตใจ และด้านปัญญา 3) กระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธของชุมชนราชธานีอโศก จังหวัดอุบลราชธานี ในการแก้ปัญหาและการจัดการตนเองเป็นสำคัญ อันเป็นแนวทางชุมชนต้นแบบ ที่สอดคล้องกับวิถีความสุขตามหลักการทางพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นสุขภาวะองค์รวมทั้งทางด้านร่างกาย สังคมสิ่งแวดล้อม จิตใจ และปัญญา

คำสำคัญ: กระบวนการ; ชุมชนราชธานีอโศก; ภavana 4; อุบลราชธานี

Abstract

This article has three objectives: 1) to study the concept of Buddhist management process as it appears in Theravada Buddhism; 2) to study the Buddhist health management process of the Ratchathani Asoke community, Ubon Ratchathani Province; and 3) to present the Buddhist health management process of the Ratchathani Asoke community, Ubon Ratchathani Province. This research is a qualitative study. The researcher collected data from documents, textbooks, and related research. The data were collected in an interview format, which the researcher presented in a descriptive and analytical manner the Buddhist health management process of the Ratchathani Asoke community. The study found that: 1) The concept of Buddhist management process as seen in Theravada Buddhism focuses on health management process based on the Fourfold Bhavana (Physical Bhavana), Mental Bhavana (Sila Bhavana), Meditation (Māna), and Wisdom Bhavana). 2) The Ratchathani Asoke Community in Ubon Ratchathani Province has a Buddhist health management process based on a simple and humble lifestyle, training oneself by applying the Fourfold Bhavana principles to the health management process. This has resulted in the Ratchathani Asoke Community living happily in four aspects: physical, social and environmental (Sila Bhavana), mental, and intellectual. 3) The Ratchathani Asoke Community in Ubon Ratchathani Province prioritizes problem-solving and self-management, a model community approach that aligns with the Buddhist way of happiness, which focuses on holistic well-being in all aspects: physical, social, environmental, mental, and intellectual.

Keywords: Processes; Ratchathani Asoke Community; Bhavana iv; Ubon Ratchathani

บทนำ

พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้วทรงแสดงธรรมเพื่อทำให้สรรพสัตว์พ้นจากทุกข์โดยทรงชี้ทางแห่งการปฏิบัติธรรมที่พาไปสู่ความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง แต่พระพุทธองค์ทรงทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ชี้แนวทางเท่านั้น มีอาจประพจน์ปฏิบัติแทนใครได้ การจะพ้นจากความทุกข์ได้จำเป็นที่ผู้ปฏิบัติต้องอาศัยตนเองลงมือปฏิบัติด้วยตนเองอย่างจริงจัง (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อ.(ไทย); 14/77/83) การปฏิบัติต้องอาศัยความเพียรพยายามอย่างเหมาะสม ไม่ตั้งเกินไปจนเกินกำลัง ไม่หย่อนเกินไปจนเกียจคร้าน ต้องมีสติรู้เท่าทันและปัญญาไตร่ตรองเห็นความเป็นจริงของสังขาร ไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรค เช่น โรคภัยหรือความเหนื่อยล้า ทั้งไม่ทอดทิ้งต่อเป้าหมายสูงสุด คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ การมีชีวิตที่มีความสุขสำหรับคฤหัสถ์ที่เป็นชาวพุทธบริษัทที่ยังเป็นปุถุชน ความสุขย่อมได้จากการมีทรัพย์ การได้ใช้จ่ายทรัพย์ และการไม่เป็นหนี้ รวมทั้งการดำเนินชีวิตด้วยการประพจน์ตนที่ไม่ก่อทุกข์หรือมีโทษ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต, 2541) การประพจน์ปฏิบัติตนตามหลักของศีลเป็นระบบจัดการควบคุมชีวิตด้านนอก เกี่ยวด้วยการแสดงออกทางกายวาจา เป็นระเบียบว่าด้วยความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต, 2557) โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันการดำเนินกิจการต่าง ๆ ของหมู่ชน การจัดสภาพความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมให้เรียบร้อยและเกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ด้วยดีของหมู่ชนนั้น และแก่ความผาสุกแห่งสมาชิกทั่วไปที่เอื้ออำนวยให้ทุกคนสามารถบำเพ็ญกิจภริณีที่ต้งามขึ้นไป (พระไพศาล วิสาโล, 2546)

การปฏิบัติตนตามหลักของศีลยังมีผลดีต่อสุขภาพทางกาย เช่น ไม่ก่อโรค จากการดื่มสุราเมรัยหรือในผลทางอ้อมที่มีต่อร่างกาย เช่น การมีพฤติกรรมที่ไม่ดีนำมาสู่ตนเองให้ได้รับความทุกข์ลำบากแก่กาย เช่น การลักขโมย การพูดเท็จ การฆ่าสัตว์ ส่งผลเหล่านี้มีผลในทางอ้อม รวมทั้งยังผลต่อจิตให้ได้รับโทษคือความทุกข์จากความวิตกกังวล ความเครียด ความระแวง ล้วนแล้วแต่เป็นโทษต่อจิตใจทั้งนั้น ในปัจจุบันการแพทย์ตะวันตกมีความเชื่อว่า สุขภาพทางกายและโรคไม่ได้เกิดมาจากความผิดปกติของสารเคมีหรือภาวะของเซลล์ที่ผิดปกติเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับภาวะจิตใจด้วย ในปัจจุบันแนวทางการส่งเสริมสุขภาพหรือสุขภาพะองค์รวม จึงมีความเชื่อว่ากาย จิต สังคม และจิตวิญญาณเชื่อมโยงกันอย่างมีนัยยะสำคัญ เพราะปัจจัยต่างๆทั้งภายในและภายนอกร่างกายมีผลมีอิทธิพลต่อการเกิดโรคหรือทำให้สุขภาพไม่ดี (สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ, 2545)

ในการดูแลสุขภาพควรให้ความเอาใจใส่ในทุกด้านนั่นเอง และการให้ความเอาใจใส่ในสุขภาพกายเพียงด้านเดียวจึงไม่เพียงพอที่จะทำให้เกิดความสุขที่ดีและรอบด้านได้ ในการสร้างเสริมสุขภาพจำเป็นจะต้องนำแนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพะองค์รวม (Holistic Well-being) ในหลักการของวิถีพุทธมาใช้ในการสร้างเสริมสุขภาพของบุคคลในสังคมหรือการพัฒนาวิถีชีวิตที่ดีและสอดคล้องกับเป้าหมายขององค์การอนามัยโลกที่มองเรื่องสุขภาพอย่างครอบคลุมทุกมิติ เพื่อบรรลุสุขภาพะองค์รวมที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิตใจ ทางสังคม และทางจิตวิญญาณนับเป็นการมีสุขภาพที่ดีพร้อม (พระมหาชัยวัฒน์ อภิญาณจารี (สิงห์โงน), 2541)

จังหวัดอุบลราชธานีถือเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคอีสานที่มีพื้นที่กว้างใหญ่ มีอำเภอมากถึง 25 อำเภอและมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตของประชากร อย่างไรก็ตามจากการค้นคว้าพบว่า ประชากรส่วนใหญ่ในจังหวัดอุบลราชธานีนั้นนับถือพุทธศาสนาเป็นหลัก อีกทั้งยังพบว่ายังมีพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่เป็นองค์สำคัญหลายรูป ที่เป็นแบบอย่างที่ดีและมีบทบาทในฐานะพระสงฆ์ต้นแบบแก่สังคมในด้านต่างๆ เช่น มีกลุ่มพระสงฆ์สายหลวงปู่มั่นที่มีการดำเนินชีวิตตามหลักการในทางพระพุทธศาสนาด้วยการปลีกวิเวกดำรงตนในวิถีธรรมชาติด้วยการอยู่ในป่าเป็นสำคัญในการฝึกตนจนเกิดการเรียกว่าพระสงฆ์กลุ่มนี้ว่า พระสงฆ์สายวัดป่าถือเป็นพระสงฆ์กลุ่มแรกที่เกิดขึ้นในประเทศไทย

ในปัจจุบันยังปรากฏกลุ่มของพุทธบริษัทกลุ่มใหม่ในจังหวัดอุบลราชธานีที่ยึดถือแนวทางการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธธรรม จนเกิดก่อเกิดเป็นชุมชนที่เรียกตัวเองว่า ชุมชนราชธานีโอศกโดยชุมชนชาวโอศกได้รับความเชื่อจากพระพุทธศาสนาโดยมีผู้นำทางจิตวิญญาณซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งคือสมณะโพธิรักษ์ (สมบัติ จันทร์วงศ์, 2531) ชุมชนราชธานีโอศกมีการดำเนินชีวิตที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ทำให้ในปัจจุบันกลุ่มชุมชนราชธานีโอศกในจังหวัดอุบลราชธานีมีครอบครัวที่อาศัยอยู่ร่วมกันมากกว่า 100 ครอบครัวโดยอาศัยอยู่ร่วมกับนักบวชที่เรียกตนเองว่า “สมณะ” โดยมีผู้นำต้นแบบสำคัญคือ ท่านสมณะโพธิรักษ์ (โพธิรักษ์ รัศมีพงษ์)

ในการดำเนินชีวิตของชุมชนประกอบการดูแลสังคมของกลุ่มชุมชนราชธานีโอศก ด้วยการยึดถือการมีชีวิตที่ดีด้วยการดำเนินตามหลักการในองค์ประกอบ 4 มิติ คือ 1) การมีสุขภาพะทางกายที่ดี เช่นการกินอาหารมังสวิรัต การใช้เครื่องอุปโภคบริโภคที่ดีต่อสุขภาพปราศจากสารเคมีหรือสิ่งที่เป็นพิษ 2) สุขภาพะทางจิตที่ดี เช่นการแบ่งปัน การช่วยเหลือ การร่วมกัน และการปฏิบัติในธรรม 3) สุขภาพะทางสังคม เช่นในกลุ่มสังคมราชธานีโอศกยึดถือศีล 5 เป็นกฎสำคัญในการอยู่ร่วมกัน และ 4) สุขภาพะทางจิตวิญญาณหรือการรู้คิด

(ปัญญา) เช่นในกลุ่มราชธานีโอศกเชื่อถือในหลักการทางพระพุทธศาสนานำมาเป็นต้นแบบในการดำเนินชีวิต เป็นสำคัญ(สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, 2550)

กลุ่มชุมชนราชธานีโอศกมีสุขภาวะที่สมบูรณ์รอบด้านทั้งทางกาย ทางจิต ทางปัญญา และสิ่งแวดล้อมที่ดี นำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดี ตาม พ.ร.บ.สุขภาพแห่งชาติ พ.ศ.2540 มาตรา 3 ในพระราชบัญญัตินี้ ที่กล่าวว่า “สุขภาพ” คือภาวะของมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต ทางปัญญา และทางสังคมเชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมอย่างสมดุล “ปัญญา” คือ ความรู้ทั่ว รู้เท่าทันและความเข้าใจอย่างแยกได้ในเหตุผลแห่งความดี ความซื่อ ความมีประโยชน์และความมีโทษ นำไปสู่ความมีจิตอันดีงามและเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ เมื่อมีการบัญญัติคำว่าสุขภาพขึ้นมาการนำมิติทางสังคม วัฒนธรรมและศาสนาสนับสนุนการดูแลผู้ป่วย เป็นแนวคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม ซึ่งเป็นการดูแลสุขภาพที่มีการบูรณาการความรู้ดั้งเดิมเข้ากับการบำบัดแผนปัจจุบันผสมผสานกับการแพทย์ทางเลือกทำให้เกิดเป็นการแพทย์แบบองค์รวมขึ้น (สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ (สปรส), 2546)

บทความนี้ได้นำเสนอผลการศึกษารื่องกระบวนการจัดการสุขภาวะของชุมชนราชธานีโอศกจังหวัดอุบลราชธานี ในมิติของการบูรณาการหลักพุทธธรรมในการดูแลสุขภาวะของชุมชนราชธานีโอศก ในมิติทั้ง 4 ด้านเพื่อนำผลที่ได้จากการศึกษานี้ไปสู่นำเสนอกระบวนการดูแลสุขภาวะเชิงพุทธที่ดีแก่สังคมอื่นต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษากระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธของชุมชนราชธานีโอศก จังหวัดอุบลราชธานี
3. เพื่อนำเสนอกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธของชุมชนราชธานีโอศก จังหวัดอุบลราชธานี

วิธีดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาด้านเนื้อเอกสารแนวคิดทฤษฎี (Documentary Study) การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยศึกษาแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับศึกษากระบวนการจัดการสุขภาวะของชุมชนราชธานีโอศกจังหวัดอุบลราชธานี โดยรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ทั้งเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิ (Secondary sources) ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากผลการศึกษาจาก ตำราทางวิชาการ หนังสือ เอกสารงานวิจัย และบันทึกต่าง ๆ ตลอดจนการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับศึกษากระบวนการจัดการสุขภาวะของชุมชนราชธานีโอศกจังหวัดอุบลราชธานี

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาในภาคสนาม (Field Study) ผู้วิจัยกำหนดและดำเนินการตามขั้นตอน เริ่มจากการเลือกพื้นที่ ผู้วิจัยกำหนดพื้นที่วิจัย 1 พื้นที่ คือ ชุมชนราชธานีโอศกจังหวัดอุบลราชธานี ตำบลบุ่งใหม่ อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ทำหนังสือขออนุญาตเจ้าของพื้นที่ ผู้มีประสบการณ์เกี่ยวกับศึกษากระบวนการจัดการสุขภาวะของชุมชนราชธานีโอศกจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อขออนุญาตเก็บรวบรวมข้อมูลการสัมภาษณ์ ตามประเด็นการสัมภาษณ์ โดยนัดหมายผู้ทรงคุณวุฒิที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับศึกษากระบวนการจัดการสุขภาวะของชุมชนราชธานีโอศกจังหวัดอุบลราชธานี

ขั้นตอนที่ 3 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ/กลุ่มประเภทประชากร (Key Informant) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึกครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกจากประชากรประกอบด้วยสมณะและผู้บริหาร สมาชิกแกนนำชุมชนราชธานีอโศกจังหวัดอุบลราชธานีที่อยู่ในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี กลุ่มตัวอย่างใช้เป็นการเลือกตัวอย่างเจาะจง ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกในลักษณะที่เป็นทางการด้วยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 3 กลุ่มรวมทั้งสิ้น 17 รูป/คน

ขั้นตอนที่ 4 เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการวิจัย การสัมภาษณ์ (In-depth Interviews) โดยคณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) โดยการใช้แบบสอบถาม

ขั้นตอนที่ 5 การรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของ การวิจัยโดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

5.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลในเชิงเอกสาร (Documentary Study) เป็นการศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารในระดับชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก ตำรา หนังสือ บทความ วารสาร เอกสาร งานวิทยานิพนธ์ งานวิจัย เป็นต้นที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับศึกษากระบวนการจัดการสุขภาวะของชุมชนราชธานีอโศกจังหวัดอุบลราชธานี

5.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลในเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยกำหนดและดำเนินการตามขั้นตอนตามเริ่มจากการเลือกพื้นที่ ผู้วิจัยกำหนดพื้นที่วิจัย 1 พื้นที่ คือ ชุมชนราชธานีอโศกจังหวัดอุบลราชธานี ตำบลบึงไผ่ อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี โดยทำหนังสือขออนุญาตเจ้าของพื้นที่ ผู้มีประสบการณ์เกี่ยวกับศึกษากระบวนการจัดการสุขภาวะของชุมชนราชธานีอโศกจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อขออนุญาตเก็บรวบรวมข้อมูล การสัมภาษณ์ ตามประเด็นการสัมภาษณ์ โดยนัดหมายผู้ทรงคุณวุฒิที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับศึกษากระบวนการจัดการสุขภาวะของชุมชนราชธานีอโศกจังหวัดอุบลราชธานีสรุปข้อมูลที่เหมาะสม

ขั้นตอนที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา โดยการวิเคราะห์รูปแบบและกระบวนการดูแลสุขภาวะภาวะเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานี การบูรณาการหลักพุทธธรรมในการดูแลสุขภาวะเชิงพุทธของชุมชนราชธานีอโศกจังหวัดอุบลราชธานี และแนวทางการพัฒนาสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการของชุมชนราชธานีอโศกจังหวัดอุบลราชธานี ให้เห็นองค์ประกอบตามลักษณะของข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยอาศัยข้อมูลเชิงคุณภาพประกอบการวิเคราะห์และสังเคราะห์

ขั้นตอนที่ 7 สรุปผลการศึกษาวิจัยแบบไหน และ รูปแบบการนำเสนอผลการศึกษาวิจัย การวิจัยเรื่องศึกษากระบวนการจัดการสุขภาวะของชุมชนราชธานีอโศกจังหวัดอุบลราชธานี เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยศึกษาแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการจัดการสุขภาวะของชุมชนราชธานีอโศกจังหวัดอุบลราชธานีโดยมีข้อมูลต่าง ๆ ทั้งเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิ (Secondary sources) ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากผลการศึกษาจาก ตำราทางวิชาการ หนังสือ เอกสารงานวิจัย และบันทึกต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดการสุขภาวะของชุมชนราชธานีอโศกจังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 17 รูป/คน โดย ใช้การสัมภาษณ์ในเชิงลึก (Interviews) เป็นเครื่องมือ ผลการวิจัยตามที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์การวิจัย โดยผู้วิจัยสามารถสรุปการดำเนินการวิจัยตาม ขั้นตอนและกระบวนการต่อไป และการนำเสนอผลการศึกษาวิจัยจะ

เป็นการนำเสนอข้อมูลในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบฐานข้อมูล ภาพถ่ายกิจกรรม และการพรรณนาความ ประกอบการบรรยายข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นเชิงพื้นที่ ที่เกี่ยวกับการศึกษากระบวนการจัดการสุขภาวะของชุมชนราชธานีโอศกจังหวัดอุบลราชธานี

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 กระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธที่ปรากฏในพระไตรปิฎกพบว่า สุขภาวะเชิงพุทธ เป็นเรื่องของภาวะแห่งความสุขประกอบไปด้วย 4 ด้านหลัก ได้แก่ สุขภาวะทางกาย สุขภาวะทางจิต สติ สุขภาวะทางสังคม และ สุขภาวะทางปัญญา ในพระไตรปิฎกได้แบ่งประเภทของสุขภาวะออกเป็น 13 ประเภท (ถนุฐาพรรณ กรรภิรมย์พิชิตา, 2564) ซึ่งจัดกลุ่มตามลักษณะต่างๆ ดังนี้ คือ 1) การจำแนกประเภทความสุขของคฤหัสถ์และบรรพชิต 2) การจำแนกประเภทความสุขจากกามและความสุขจากการออกบวช 3) การจำแนกประเภทความสุขที่อาศัยกิเลสและความสุขที่ไม่อาศัยกิเลส 4) การจำแนกประเภทความสุขที่มีอาสวะและไม่มีอาสวะ 5) การจำแนกประเภทความสุขที่อาศัยสิ่งล่อและความสุขที่ไม่อาศัยสิ่งล่อ 6) การจำแนกประเภทความสุขตามระดับคุณธรรมของบุคคล 7) การจำแนกประเภทความสุขทางกายและทางใจ 8) การจำแนกประเภทความสุขในระดับที่มีปิตติและไม่มีปิตติ 9) การจำแนกประเภทความสุขตามฉาน 10) การจำแนกประเภทความสุขตามระดับสมาธิ 11) การจำแนกประเภทความสุขในระดับอารมณ์ 12) การจำแนกประเภทความสุขจากฉานในระดับที่มีความยินดีและอุเบกขา 13) การจำแนกประเภทความสุขตามรูปฌานและอรุฌาน การจำแนกประเภทของสุขภาวะเหล่านี้แสดงถึงมุมมองที่หลากหลายของความสุขที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก โดยเน้นถึงวิธีที่แตกต่างกันในการเข้าใจ เข้าถึง และสัมผัสความสุขในแต่ละระดับทั้งทางกายและทางใจ

ปัจจุบันกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธมีลักษณะกระบวนการจัดการที่เป็นองค์รวม ด้วยการนำหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาประยุกต์ใช้เพื่อส่งเสริม สุขและความสะดวกทั้งทางกาย ใจ สังคม และปัญญา โดยมองมนุษย์อย่างครบองค์รวม ไม่แยกส่วนด้านใดด้านหนึ่งออกจากกัน เพราะฉะนั้นแนวคิดกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธที่ปรากฏในพระไตรปิฎกปรากฏอยู่ในหลักแนวคิด 2 หมวด คือ

1. กระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธตามหลักภาวนา 4 อันได้แก่ กระบวนการจัดการพัฒนามนุษย์ใน 4 ด้าน (ไพเราะ ผ่องโชค สมบูรณ์ จัยวัฒน์ และเฉลิมศรี นันทวรรณ, 2550) คือ การพัฒนาทางด้านกายภาพให้มีความสมบูรณ์แข็งแรงและมีคุณภาพมีศักยภาพที่ดี ศีลภาวนาเป็นการพัฒนาด้านจริยธรรมความประพฤติหรือการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขในระดับสังคม การพัฒนาจิตเป็นการพัฒนาภายในของมนุษย์ให้ขึ้นไปในทางที่สูงขึ้นมีคุณธรรมมีความสงบเยือกเย็น และการพัฒนาปัญญาเป็นการพัฒนามนุษย์ เรื่องความรู้ ความคิด และทัศนคติให้ขึ้นไปตามความจริงของสภาวะ ดังนั้น ภาวนา 4 จึงเป็นกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธซึ่งมีความสัมพันธ์กับสุขภาวะทั้ง 4 ด้าน คือ กายภาวนามี ความสัมพันธ์กับสุขภาวะทางกาย ศีลภาวนามีความสัมพันธ์กับสุขภาวะทางสังคมและสิ่งแวดล้อม จิตภาวนามีความสัมพันธ์กับจิตใจและอารมณ์ ส่วนปัญญาภาวนามีความสัมพันธ์กับสุขภาวะทางด้านปัญญา

2. กระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธตามหลักโอวาทปาฏิโมกข์ จากหลักการสำคัญ 3 ประการ คือ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตใจให้บริสุทธิ์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ม. (ไทย); 10/90/50) อันถือเป็นหลักการพื้นฐานที่พระพุทธเจ้าทรงสอน เพื่อให้พุทธศาสนิกชนประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เมื่อนำมาปรับประยุกต์ใช้ในกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธ พบว่า ในหลักการไม่ทำบาปทั้งปวง นั้นก็เป็นหลักการการปฏิบัติทางศีลที่แบ่งออกเป็น 2 ระดับคือ 1) ศีลของคฤหัสถ์ และ 2) ศีลของบรรพชิต ด้วยกระบวนการจัดการสุขภาวะที่มีผลต่อการจัดการด้านพฤติกรรมกาย ทางวาจา และใจ ให้ถูกต้องให้รู้ประมาณในการบริโภคปัจจัย 4 และควบคุมจิตใจให้เป็นสุข ด้วยการไม่ทำร้ายการไม่ทำลายหรือเบียดเบียนชีวิตของผู้อื่น การไม่ว่าร้ายการและการไม่กล่าวร้ายผู้อื่น เป็นสำคัญ ส่วนการทำกุศลให้ถึงพร้อม มีกระบวนการจัดการด้วยการทำความดีทั้งทางกาย วาจาใจ และตามหลักกุศลกรรมบถ 10 รวมถึงการมีศีล สมาธิ ปัญญา มาใช้ในการดำเนินชีวิตและพัฒนาตนเอง สุดท้ายในกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธตามหลักโอวาทปาฏิโมกข์ คือ การทำจิตของตนให้บริสุทธิ์ ด้วยการพิจารณาสภาวะของทุกสรรพสิ่งสิ่งตามความเป็นจริง โดยอาศัยฐานจากการพัฒนาปัญญาจากสมาธิเป็นสำคัญ

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ชุมชนชาวราชธานีโอศกทุกคนที่เข้ามาอยู่ในชุมชนแห่งนี้ล้วนมาจากความสมัครใจเข้ามาอยู่เอง โดยมีความปรารถนาเพื่อการใช้ชีวิตอย่างมีสุขภาวะ ใช้ชีวิตอยู่อย่างสมณะละเรียงง่าย มีทัศนคติไปในทางเดียวกันคือเพื่อฝึกฝนตนเองให้ลด ละ เลิก อบายมุขทั้งมวล และมุ่งหมายในการอุทิศตนเพื่อกำจัดกิเลส ฝึกฝนอบรมตนเพื่อให้ให้ลดน้อยลงหรือหมดไป ตามความสามารถที่ตนจะทำได้ มีสมณะประจำพุทธสถานราชธานีโอศกเป็นที่ปรึกษาอบรมบอกรณธรรมให้คำแนะนำในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนด้วยธรรมะ และเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ซึ่งนำการใช้ชีวิตของผู้คนในชุมชนให้เป็นไปตามทำนองคลองธรรม ให้เว้นขาดจากบาปอกุศลทั้งปวง รวมทั้งประชุมแก้ไขปัญหาในชุมชนทั้งหมดด้วย เรียก ในชุมชนราชธานีโอศกจังหวัดอุบลราชธานีนี้ มีสงฆ์เป็นใหญ่ในชุมชน

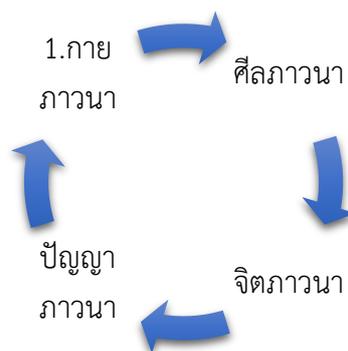
วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 การนำเสนอกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธของชุมชนราชธานีโอศกจังหวัดอุบลราชธานีพบว่า โดยชุมชนราชธานีโอศกมีกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธอย่างเป็นระบบ ด้วยการแบ่งออกเป็น 4 ด้าน คือ

1. กายภาวนา กลุ่มชุมชนราชธานีโอศกนั้นยึดถือหลักการมีชีวิตที่เรียบง่ายเน้นการทานอาหารที่ดีต่อสุขภาพ และอาหารพืชผักไร้สารพิษซึ่งจะมีผลดีต่อร่างกายไม่ให้เกิดโรคเป็นสำคัญ และมีการออกกำลังกายด้วยการเดินหรือฝึกโยคะ และการออกกำลังกายแบบไท้เก๊ก เป็นการออกกำลังกายแบบจีนที่เน้นการเคลื่อนไหวที่ช้า นุ่มนวล และต่อเนื่อง โดยมีการควบคุมลมหายใจร่วมด้วย ซึ่งมีประโยชน์ต่อสุขภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจ อย่างสม่ำเสมอ ดังนั้นกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านร่างกายจึงเน้นที่การผลิตอาหารเองและบริโภคให้พอเหมาะต่อความต้องการของร่างกายและการออกกำลังกายเป็นสำคัญ อีกทั้งการอยู่ร่วมกันในชุมชนราชธานีโอศกยังมีการจัดการสภาพแวดล้อมที่ดี ด้วยการเน้นการมีป่าธรรมชาติเป็นสำคัญ มีน้ำตกเพื่อลดฝุ่นละอองทำให้มีสภาพอากาศที่ดีบริสุทธิ์ และสวยงามตามธรรมชาติ จึงเหมาะแก่การออกกำลังกาย การทำงานหรือกิจกรรมต่างๆร่วมกัน

2. ศิลภาวนา การอยู่ร่วมกันเป็นสังคมชุมชนโอศกได้ถือศีล 5 ตามหลักพุทธศาสนาใช้เป็นกฎกติกาในการสร้างสังคมชุมชนเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ดังนั้นกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านศิลปภาวนาจึงเน้นที่ศีลเป็นหลักในการจัดการเป็นสำคัญ อีกทั้งในการอยู่ร่วมกันในสังคมชุมชนยังมีความเป็นเอกภาพจากการยึดถือเคารพในผู้นำจิตวิญญาณที่เป็นคนเดียวกันคือ พ่อท่านโพธิรักษ์ ทำให้เกิดความเป็นสามัคคีเป็นหนึ่งเดียวกันไปในทิศทางเดียวกันได้นั้นเองก่อเกิดสังคมชุมชนที่เป็นสุขและมีเอกภาพ ในการอยู่ร่วมกันชุมชนราชธานีโอศกยังเน้นความเสียสละตนเองเพื่อส่วนรวมเป็นสำคัญ กิจกรรมทุกอย่างล้วนร่วมกันในการทำ

3. จิตภาวนา การปฏิบัติกิจทางศาสนาชุมชนชาวโอศกนั้นมี การปฏิบัติฟังธรรม การสวดมนต์ หมั่นมีสติรักษาพัฒนาจิตใจตนเองผ่านกระบวนการทำงานควบคู่ไปกับการปฏิบัติอยู่เสมอ เมื่อมีปัญหาขัดข้องใจจึงมีสติรู้ตัวและจัดการอารมณ์เหล่านั้นด้วยการทำให้เข้าใจในสิ่งนั้นได้ดี

4. ปัญญาภาวนา กระบวนการเรียนรู้เกิดความเข้าใจในสิ่งต่างๆจากการปฏิบัติและการได้ฟังธรรม ในกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธจึงเป็นกระบวนการจัดการที่ส่งเสริมและเอื้อต่อกันอย่างเป็นระบบ กล่าวคือเมื่อกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านกายภาวนาดี ย่อมส่งผลต่อกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านศิลปภาวนาดี เมื่อกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านศิลปภาวนาดีก็ส่งผลต่อส่งผลต่อกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านจิตภาวนาที่ดีเมื่อส่งผลต่อกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธจิตภาวนาดี ย่อมส่งผลดีต่อส่งผลต่อกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านปัญญาภาวนาที่ดี เมื่อกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านปัญญาภาวนาดี ย่อมส่งผลต่อกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านกายที่ดีทำให้เกิดกระบวนการที่อิงอาศัยกันและกันอย่างเป็นวงจรส่วนปัญหาและกระบวนการการแก้ปัญหาของชุมชนราชธานีโอศกต่อเรื่องของการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธในชุมชนดังรูปภาพดังนี้

ภาพที่ 1: กระบวนการการแก้ปัญหาของชุมชนราชธานีโอศก

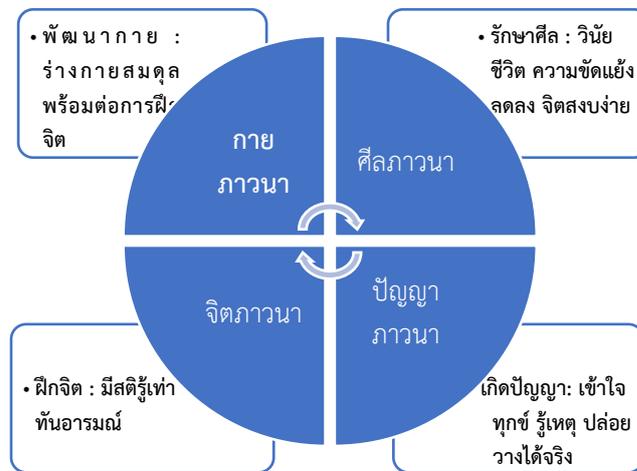
จะเห็นว่า กระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านปัญญาดีย่อมส่งผลต่อกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านกายที่ดีทำให้เกิดกระบวนการที่อิงอาศัยกันและกันอย่างเป็นวงจรส่วนปัญหาและกระบวนการการแก้ปัญหาของชุมชนราชธานีโอศกต่อเรื่องของการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธในชุมชนดังจากการที่ชุมชนราชธานีโอศกมีการอยู่ร่วมกันแบบระบบกงสีคือ ใช้เครื่องอุปโภคบริโภคร่วมกันเป็นกองกลางทั้งชุมชน คือการกินและ

ใช้ น้ำ ไฟ อาหาร ยารักษาโรค ของกองกลาง ไม่มีของส่วนตัว พึ่งพาอาศัยกันและกันในทุกๆด้าน เช่น การทำงานตามฐานงานคือฐานงานผลิตข้าวของเครื่องใช้ ทั้งที่เป็นของใช้และของเพื่อจัดจำหน่ายหารายได้เข้า ส่วนกลางของชุมชน กาทำงานอยู่ประจำร้านจำหน่ายสินค้า การผลิตอาหาร ปลูกพืชผัก และทำนาปลอดสารพิษ ทั้งหมดนี้เป็นการทำงานร่วมกันแบบไม่คิดค่าแรง การรับประทานอาหารจากครัวกลาง รวมถึงการดูแลรักษาช่วยเหลือเมื่อยามเจ็บป่วยหรือชรา ในชุมชนมีทั้งเยาวชนที่เข้ามาเรียนหนังสือซึ่งเป็นโรงเรียนประจำ ใช้ชีวิตร่วมกับคนในชุมชน และผู้คนที่มุ่งหวังในการเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายซึ่งก็มีคนที่กำจัดหรือจัดการกับกิเลส หรือควบคุมกิเลสของตนได้มากและน้อยต่างกันออกไป เมื่อมีคนมากก็ย่อมมีปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นธรรมดา มีทั้งปัญหาการกระทบกระทั่งทางวาจา

การไม่เข้าอกเข้าใจกันในบางเรื่องบางประเด็น ปัญหาจากการที่มีบางคนเกิดความคิดเห็นแก่ตัว อยากมาอยู่อาศัยกินนอนสุขสบายในชุมชน ไม่อยากช่วยงานส่วนกลางหรืองานของส่วนรวม ปัญหาค่าใช้จ่ายที่มาก ปัญหาคนภายนอกมาลักขโมยพืชผักข้าวของ ปัญหาวัวควายสัตว์เลี้ยงแอบเข้ามากินพืชผักไร่สารพิษ และชาวชุมชนราชธานีโอศกได้มีกระบวนการแก้ปัญหาทุกปัญหาผ่านหลักการตามแนวทางที่เรียกว่าหลักการบริหารนิยธรรม 7 ด้วยการจัดการประชุมกันอย่างสม่ำเสมอ เพื่อแจ้งเรื่องราวปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้น โดยพร้อมเพรียงกัน รวมทั้งในเรื่องของหน้าที่การงานที่ร่วมกันผลิต ร่วมกันรับผิดชอบในทุกกิจกรรม โดยไม่ทอดทิ้งภาระให้แก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง ในการอยู่ร่วมกันชุมชนได้ยึดถือและปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ที่ชุมชนได้ร่วมกันเสนอ

หลักใหญ่ยังอยู่ในกรอบของหลักศีลในทางพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ทั้งยังยกย่องเคารพให้เกียรติสมณะ และนับถือผู้ที่มีศีลสูงกว่าด้วยการเชื่อฟังการอบรมสั่งสอนโดยเคารพ ไม่ละเมิดศีลให้ความช่วยเหลือผู้ที่อ่อนแอหรือด้อยกว่า อย่างเท่าเทียมเสมอภาค ไม่แบ่งแยกเพศและวรรณะ ในปัจจุบันชุมชนราชธานีโอศกมีแนวทางส่งเสริมสุขภาพะเชิงพุทธของชุมชนราชธานีโอศกเพิ่มเติมในด้านสุขภาพะที่เน้นไปสู่กลุ่มผู้สูงอายุเป็นสำคัญ เพื่อให้ผู้สูงอายุอยู่ในวิถีชีวิตในวัยที่มีอายุด้วยความผาสุกให้มาก ในชีวิตบั้นปลาย ซึ่งปัจจุบันยังอยู่ระหว่างการเตรียมความพร้อม วางแผน และแนวทางการแก้ไขปัญหาต่างๆเกี่ยวกับการดูแลผู้สูงอายุ ทั้งยังส่งเสริมความต้องการให้เพิ่มความหลากหลายทางด้านการเกษตรให้มากขึ้น รวมทั้งนำแนวคิดศาสตร์สมัยใหม่ด้านการเกษตรเข้ามาใช้แบ่งเบาแรงงานคนในชุมชนเพิ่มขึ้น

สำหรับองค์ความรู้กระบวนการจัดการสุขภาพะเชิงพุทธของชุมชนราชธานีโอศก จังหวัดอุบลราชธานีว่ามีแนวทางในการจัดการสุขภาพะเชิงพุทธที่เป็นระบบ 1) การเริ่มต้นจากหลักการจัดการด้านกายภาพนา ด้วยการกำหนดมาตรฐานคุณภาพของอาหารและเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ผ่านการผลิตและบริโภคภายในชุมชน (ผลิตเอง ใช้เอง) โดยคำนึงถึงความปลอดภัย สุขอนามัย และความพอเพียง 2) การอยู่ร่วมกันในชุมชนอาศัยหลักศีลธรรม เป็นแนวทางในการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิก ทำให้เกิดระบบสังคมที่สงบสุข ส่งเสริมให้เกิดศีลภาวนา ที่เข้มแข็ง อันเป็นพื้นฐานที่ส่งผลต่อการพัฒนา จิตภาวนา และ ปัญญาภาวนา อย่างต่อเนื่อง เป็นกระบวนการแบบองค์รวมที่เกี่ยวข้องและเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน โดยแนวคิดเรื่องของกระบวนการจัดการสุขภาพะเชิงพุทธของชุมชนราชธานีโอศกนี้ได้พยายามโดยชุมชนเองที่จะส่งเสริมเผยแพร่แนวคิดรูปแบบการผ่านช่องทางสื่อสารสมัยใหม่แก่ผู้สนใจด้วยความมุ่งหวังให้เกิดชุมชนสังคมประเทศให้ที่เป็นสุขตามหลักแนวคิดของกลุ่มราชธานีโอศกตามรูปภาพดังนี้

ภาพที่ 2: กระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธ

อภิปรายผลการวิจัย

1. พบว่า ชุมชนอโศกมีรูปแบบการดำเนินชีวิตที่พอเข้าใจได้ในสังคมปัจจุบันคือรูปแบบที่เรียกว่าบุญนิยมกล่าวคือบุญนิยมเป็นการดำเนินชีวิตหรือระบบเศรษฐกิจที่ยึดหลักบุญ คือ ความดี ความเสียสละ ความเมตตา ความพอเพียง และความไม่ยึดติดในวัตถุหรือเงินทองเป็นหลัก ซึ่งตรงกันข้ามกับทุนนิยม ซึ่งเน้นการแข่งขัน การบริโภค และการแสวงหากำไร เพราะฉะนั้นข้อดีของแนวคิดบุญนิยม คือ ส่งเสริมความดีงาม ความมีเมตตา ความเสียสละ และการไม่เบียดเบียน ลดความเหลื่อมล้ำในสังคม ส่งเสริมความสามัคคี และการช่วยเหลือเกื้อกูล ลดการบริโภคเกินจำเป็น ประหยัด ไม่ฟุ่มเฟือย เน้นความพอเพียงช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายในชุมชน ลดการผลิตขยะ ส่งเสริมเกษตรอินทรีย์และวิถีธรรมชาติช่วยรักษาสิ่งแวดล้อม ช่วยให้จิตใจเกิดความสงบสุขทางใจ เพราะไม่ยึดติดกับวัตถุหรือความอยากส่งเสริมการเรียนรู้ควบคู่ระหว่างการศึกษากับศีลธรรมการอยู่ในระเบียบวินัย และความมีรับผิดชอบ สอดคล้องกับ งานวิจัย เรื่อง การศึกษาแนวคิดบุญนิยมของชุมชนราชธานีอโศก จังหวัดอุบลราชธานี ในมิติเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ของ วุฒิชัย ตาลเพชร ที่มีเนื้อหากล่าวว่า ในด้านสังคมนั้นเน้นการอยู่แบบพึ่งพาอาศัยกันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ไม่เบียดเบียนกัน ฝึกให้คนใน สังคมประพฤติตนอยู่ในความประมาณ ทำทุกอย่างต้องอยู่ในความพอดีไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป ไม่ทำในสิ่งที่เกินตัวเกินกำลัง โดยให้หวนกลับไปสู่สังคมแบบดั้งเดิมที่เคยมีมาในครั้งอดีตที่เป็นสังคมแบบ เครือญาติที่อยู่อาศัยร่วมกันทำงานร่วมกัน อาหารและผลผลิตต่างๆ ที่ได้ก็แบ่งปันกันในสังคม (วุฒิชัย ตาลเพชร, 2556) ด้วยเหตุนี้จึงส่งเสริมต่อแนวคิดด้านกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธในชุมชนราชธานีอโศก จังหวัดอุบลราชธานี เป็นอย่างดี

2. พบว่า ในการมีสมณะเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณได้สร้างฐานความสามัคคีเกิดจากการเคารพในพ่อท่านโพธิ์รักษ์ สร้างความเป็นเอกภาพของจิตวิญญาณในชุมชนได้ สมณะโพธิ์รักษ์ เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ และเป็นผู้ออกแบบแนวคิดและวิถีชีวิตของชุมชน อันนำไปสู่การนำหลักธรรมมาใช้ในการดำรงชีวิต ซึ่งมีหลักการสำคัญที่ท่านสมณะโพธิ์รักษ์นำมาปรับใช้ เรียกว่าสัมมาอาริยะมรรคมีองค์ 8 สอดคล้องกับ งานวิจัย เรื่อง การพัฒนาชุมชนพึ่งตนเอง: กรณีศึกษาชุมชนสันตือโศก ของกิตติกร สุนทรานุรักษ์ (2543) ที่กล่าวว่า ภายใต้กระบวนการปฏิบัติธรรมตามหลักไตรสิกขาข้างต้นจะถือว่าการประพฤติปฏิบัติเพื่อ มุ่งความหลุดพ้นจากโลกียวิสัยนั้นจะไม่ใช้การปลีกหนีจากสังคมไปอยู่ตามป่าเขาเพื่อนั่งสมาธิหลับตาวิปัสสนากรรมฐานแต่อย่างใด ถือว่าการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 ได้อย่างสมบูรณ์นั้นจะต้องมีผัสสะในโลกเป็นเหตุปัจจัยช่วยให้เกิดการเรียนรู้จักตนเองมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ชีวิตการปฏิบัติธรรมของชาวโศกจึงไม่ใช่สิ่งแปลกแยกไปจากการใช้ชีวิตในสังคมปกติ ดังจะเห็นได้ว่าผู้ที่พ้นมิถิอาชีวะหรือเป็นผู้ที่มีสัมมาอาชีวะที่แท้จริงแล้วนั้นจะเป็นผู้ที่มีความขยัน สร้างสรรค์ เสียสละทำงานให้เปล่า ผลิตสิ่งที่เป็นประโยชน์ ไม้ไร้สาระ มอมเมา เป็นพิษเป็นภัย และกลายเป็นผู้ที่มีส่วนสร้างสรรค์มากกว่าความเบียดเบียนรวมทั้งเป็นผู้ผลิตเพื่อให้แจกจ่ายเป็นทานเกิดเป็นบุญแก่มนุษย์และโลก ไม่ทำเพื่อแลกเปลี่ยนแต่ทำเพราะรู้เข้าใจอย่างแท้จริง ก่อให้เกิดประโยชน์ตนในการขัดเกลากิเลสลดโลภ โกรธ หลงและเกิดประโยชน์ท่านในการช่วยผู้อื่นไม่ว่าจะเป็นการช่วยด้วยการให้วัตถุแรงงานหรือให้นามธรรมที่เป็นกุศล ด้วยเหตุนี้วิถีแนวคิดของสมณะโพธิ์รักษ์จึงส่งเสริมต่อกระบวนการจัดการที่มีทิศทางตามหลักการในทางพุทธศาสนาตามแบบแนวทางที่สมณะโพธิ์รักษ์ปฏิบัติตนอยู่ในวิถีแห่งสมณะของตนเอง (กิตติกร สุนทรานุรักษ์, 2543)

การแก้ปัญหาที่เกิดจากกระบวนการจัดการในชุมชนด้วยหลักอปริหานิยธรรม 7 ในปัจจุบันแนวคิดเรื่องอปริหานิยธรรม 7 นี้ แม้หลักอปริหานิยธรรม 7 จะช่วยเสริมสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันช่วยส่งเสริมความสามัคคี ช่วยป้องกันความเสื่อม ส่งเสริมจริยธรรมและระเบียบวินัย สร้างผู้นำทางจิตใจรู้จักเคารพผู้อื่นหรือผู้อาวุโส สร้างวัฒนธรรมองค์กรเชิงบวกทำงานร่วมกันได้เป็นอย่างดี สร้างระบบการเรียนรู้ร่วมเน้นการฝึกฝน พัฒนาตนอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งเป็นรากฐานการพัฒนาที่ดี แต่ก็ยังมีข้อเสียอยู่บ้างคือ หากนำไปใช้แบบเคร่งครัดมากเกินไป อาจจำกัดเสรีภาพของสมาชิก เช่น การยึดกฎเก่าโดยไม่พิจารณาให้คล้อยตามบริบท อาจทำให้ยากต่อการปรับตัวในยุคสังคมสมัยใหม่ ทำให้หมู่คณะไม่สามารถปรับตัวตามสภาพแวดล้อมหรือสังคมสมัยใหม่ได้ ความเคารพต่อผู้อาวุโสจนอาจกลายเป็นลัทธิผู้นำหากไม่มีการกลั่นกรองให้ดี ผู้อาวุโสที่ไม่มีคุณธรรมอาจใช้อำนาจในทางที่ไม่ถูกต้อง การเน้นความพร้อมเพรียงอาจตีความผิดได้ว่าไม่ควรมีความเห็นต่างทำให้เกิดการขาดนวัตกรรม เพราะฉะนั้นในกระบวนการแก้ปัญหาควรที่จะประยุกต์หลักการอื่นทางพุทธศาสนาร่วมในการจัดการแก้ไข้ปัญหา เช่น หลักอิทัปปัจจยตา หลักความเมตตากรุณา หลักจาคะ หลักขันติธรรม หลักสัจจะ หลักอภัยทานเป็นต้นในการแก้ไข้ปัญหาที่เกิดจากกระบวนการจัดการในชุมชน สอดคล้องกับงานวิจัย เรื่อง พุทธวิธีการจัดการความขัดแย้ง ในทศวรรษ ของอรปริยา วสุมนต์ ที่แสดงความเห็นว่าหลักในการสร้างความขัดแย้งตามหลักพระพุทธศาสนายังปรากฏในหลักธรรมอื่นๆที่ช่วยแก้ไข้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมองค์กร ประเทศ ด้วยหลักการทางพระพุทธศาสนา จากการมองแบบอริภาวะตามหลักอิทัปปยตา คือ สรรพสิ่งล้วนเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างไม่สามารถแยกขาดจากกันได้ ทศณะดังกล่าวช่วยให้พ้นจากการยึดติด ความ

เกลียดชัง หรือมองผู้อื่นเป็นศัตรู นอกจากนี้ยังมีหลักความเมตตากรุณา หลักจาคะ หลักขันติธรรม หลักสัจจะ และหลักอภัยทาน การช่วยแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้เป็นอย่างดี (อรปรียา วสุมพันธ์, 2553)

3. พบว่า จากการศึกษากระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธของชุมชนราชธานีโอศก จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า กระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธของชุมชนราชธานีโอศก จังหวัดอุบลราชธานี นั้นมีหลักการที่เน้นกระบวนการดูแลสุขภาวะใน 4 ด้าน คือ ด้านกายภาวนา ด้านศีลภาวนา ด้านจิตภาวนา และด้านปัญญาภาวนา ซึ่งสอดคล้องกับการพัฒนาชีวิตที่ดีตามหลักพระพุทธศาสนาใน 4 ด้าน คือ ด้านกายภาวนา ในทางพระพุทธศาสนา กายภาวนา ที่เน้นให้ได้คุณค่าในการกินให้พอดี ทำให้ มีสุขภาพที่ดี ด้านศีลภาวนา เน้นการไม่เบียดเบียนผู้อื่น เพื่อให้อยู่ร่วมกันในสังคม ด้านจิตภาวนา เน้นการทำใจให้ผ่องใสสงบ ปัญญาภาวนา เน้นที่การรู้เท่าทันชีวิตและโลกตามเป็นจริงมองเห็นเหตุปัจจัย โดยไม่ถูกครอบงำด้วยอคติ หรือ โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัย เรื่อง การใช้หลักภาวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา โรงเรียนเทศบาล 1 (เอ็งเสียงสามัคคี) อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ของ รัตนาภรณ์ รัตนพงศ์ ที่กล่าวว่า กายภาวนา พระพุทธศาสนาไม่เน้นที่ทำให้ร่างกายเติบโตแข็งแรง แต่ถือว่าการกินอาหารให้ได้คุณค่า กินพอดี ด้วยความรู้จักประมาณ ให้ร่างกายอยู่ผาสุก มีสุขภาพดี เป็นฐานให้การพัฒนาในด้านอื่นๆ ต่อไป

ส่วนของร่างกายที่สัมพันธ์กับ สภาพแวดล้อมในการดำรงอยู่ ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น และประสาททากาย ที่เรียกว่าอินทรีย์ ฉะนั้น การ พัฒนากาย ในพระพุทธศาสนาจึงเน้นไปที่การพัฒนาอินทรีย์ ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทาง กายภาพ อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ให้ใช้งานได้ดี เกิดประโยชน์สูงสุด มีผลในทางส่งเสริมคุณภาพชีวิต ส่วนศีลภาวนา ที่ว่าเป็นการพัฒนาทางสังคมนั้น ไม่มุ่งแต่การอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ดีโดยไม่เบียดเบียนกัน เท่านั้น แต่มุ่งถึงการฝึกอบรมกายวาจา ให้เป็นฐานในการพัฒนาจิตต่อด้วย กล่าวคือการฝึกอบรม ให้ รู้จักควบคุมตนในเรื่องกาย วาจา นั้น เริ่มด้วยการไม่เบียดเบียนผู้อื่น ให้อยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้ดี เป็นไปในทางที่เกื้อกูลต่อกันในสังคม

ในการฝึกพฤติกรรมทางกายวาจาของตานั้น จะเป็นฐานแก่การพัฒนาจิตใจต่อไปด้วย เมื่อเรารู้จักควบคุมฝึกหัดกาย และวาจาของเรา เราจะได้ฝึกฝน พัฒนาจิตใจพร้อมไปด้วย มันจะส่งผลต่อกันตามหลักปัจจัยสัมพันธ์ หมายความว่าภาวนา 4 ด้านนี้ จะต้องโยงเป็นระบบเดียวกัน ไม่ใช่แยกเป็นด้านๆ เมื่อพัฒนาจิตใจก็ส่งผลดีออกมาต่อร่างกาย เช่น ใจ ไมโกรธไม่เคียด ช่วยให้มีสุขภาพดี และมีผลในการสัมพันธ์หรือในการอยู่ร่วมสังคมด้วย ทำให้การสัมพันธ์กับโลก และสภาพแวดล้อมภายนอกพลอยดีไปด้วยและการพัฒนาจิตใจนั้น เช่น เมื่อมีสมาธิใจไม่วุ่นสับสนเป็นฐานให้แก่การพัฒนาปัญญาต่อไป เมื่อพัฒนาปัญญาดีแล้วทำให้จิตใจเป็นอิสระ เพราะรู้ว่าจะทำจะปฏิบัติทำอะไรอย่างไร (รัตนาภรณ์ รัตนพงศ์, 2560) เพราะฉะนั้นในการศึกษากระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธของชุมชนราชธานีโอศก จังหวัดอุบลราชธานี ดังนั้น การศึกษาเรื่องกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธของชุมชนราชธานีโอศก จังหวัดอุบลราชธานี จึงมีความถูกต้องตามหลักแนวคิดทางพระพุทธศาสนา

องค์ความรู้ใหม่

ผลจากการศึกษาพบว่าในกระบวนการศึกษานั้นผู้ศึกษาได้พบองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาใน ส่วนของกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธของชุมชนราชธานีโอศก จังหวัดอุบลราชธานี ได้ดังโมเดลต่อไปนี้

ภาพที่ 3 : องค์ประกอบสนับสนุนให้เกิดการมีคุณภาพชีวิตที่ดี

จากผังโมเดลจะเห็นได้ว่าองค์ประกอบดังกล่าวข้างต้นมีส่วนสนับสนุนให้เกิดการมีคุณภาพชีวิตที่ดี เมื่อเรานำกระบวนการวิธีการดังกล่าวมาใช้ในการดูแลสุขภาวะของตนเองใน 4 ด้าน คือ ด้านร่างกาย ส่งผลต่อการมีร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรงมีโรคน้อย สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้านจิต ส่งผลต่อการมีจิตใจที่พร้อมในการดำเนินชีวิต ด้านสังคัมหรือด้านศีล ส่งผลต่อการอยู่ร่วมกันด้วยดีกับผู้อื่นในสังคัม และด้านทางปัญญา ส่งผลต่อการนำสู่ความฉลาดรู้เท่าทันสิ่งต่าง ๆ และรู้จักดำเนินการต่าง ๆ ด้วยปัญญา

สรุป

จากการลงพื้นที่ ผู้วิจัยพบว่า ชาวชุมชนราชธานีโอศกมีการใช้ชีวิตอย่างมีความสุข อยู่อย่างสมถะละ เรียบง่าย มีทัศนคติไปในทางเดียวกัน คือเพื่อฝึกฝนตนเองให้ลด ละ เลิก อบายมุขทั้งมวล และมุ่งหมายในการ อุทิศตนเพื่อกำจัดกิเลส ฝึกฝนอบรมตนเพื่อให้หลุดน้อยลง โดยมีสมณะประจำพุทธสถานราชธานีโอศกเป็น ผู้นำทางจิตวิญญาน ชี้นำการใช้ชีวิตของผู้คนในชุมชนให้เป็นไปตามทำนองคลองธรรม ให้เว้นขาดจากบาป อุกุศลทั้งปวง รวมทั้งเป็นผู้นำในการประชุมแก้ไขปัญหาในชุมชนทั้งหมดด้วย เรียกได้ว่าในชุมชนราชธานีโอศก

จังหวัดอุบลราชธานี มีสงฆ์เป็นใหญ่ที่สุดในชุมชน โดยชุมชนราชธานีโอศกมีกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธอย่างเป็นระบบ ด้วยการแบ่งออกเป็น 4 ด้าน คือ กลุ่มชุมชนราชธานีโอศกนั้นยึดถือหลักการมีชีวิตที่เรียบง่ายเน้นการทำงานอาหารที่ดีต่อสุขภาพ และอาหารพืชผักไร้สารพิษซึ่งจะมีผลดีต่อร่างกายไม่ให้เกิดโรคเป็นสำคัญ และมีการออกกำลังกายในทุกๆเช้าด้วย ซึ่งมีประโยชน์ต่อสุขภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจ อย่างสม่ำเสมอ ดังนั้นกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านร่างกายจึงเน้นที่การผลิตอาหารเองและบริโภคให้พอเหมาะต่อความต้องการของร่างกายและการออกกำลังกายเป็นสำคัญ (กายภาวนา) อีกทั้งการอยู่ร่วมกันในชุมชนราชธานีโอศกยังมีการจัดการสภาพแวดล้อมที่ดี ด้วยการเน้นการมีป่าธรรมชาติเป็นสำคัญ มีน้ำตกเพื่อลดฝุ่นละอองทำให้มีสภาพอากาศที่ดีบริสุทธิ์ และสวยงามตามธรรมชาติ จึงเหมาะแก่การออกกำลังกาย การทำงานหรือกิจกรรมต่างๆร่วมกัน

อีกทั้งในการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมชุมชนยังยึดถือศีล 5 ตามหลักพุทธศาสนาใช้เป็นกฎกติกาในการสร้างสังคมชุมชนเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ดังนั้นกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านศีลภาวนาจึงเน้นที่ศีลเป็นหลักในการจัดการเป็นสำคัญ อีกทั้งในการอยู่ร่วมกันในสังคมชุมชนยังมีความเป็นเอกภาพจากการยึดถือเคารพในผู้นำจิตวิญญาณที่เป็นคนเดียวกันคือ พ่อท่านโพธิ์รักษ์ ทำให้เกิดความเป็นสามัคคีเป็นหนึ่งเดียวกันไปในทิศทางเดียวกันได้นั้นเองก่อเกิดสังคมชุมชนที่เป็นสุขและมีเอกภาพ (ศีลภาวนา) ในการอยู่ร่วมกันชุมชนราชธานีโอศกยังเน้นความเสียสละตนเองเพื่อส่วนรวมเป็นสำคัญ กิจกรรมทุกอย่างล้วนร่วมกันในการทำ แม้แต่การใช้เวลาในการปฏิบัติกิจทางศาสนาเช่นการปฏิบัติฟังธรรม การสวดมนต์ หมั่นมีสติรักษาพัฒนาจิตใจตนเองผ่านกระบวนการทำงานควบคู่ไปกับการปฏิบัติอยู่เสมอคือมีสติทุกเมื่อในการ ทำ พูด คิด

เมื่อมีปัญหาขัดข้องใจจึงมีสติรู้ตัวและจัดการอารมณ์เหล่านั้นด้วยการทำใจให้เข้าใจในสิ่งนั้นได้ดี (จิตตภาวนา) ก่อเกิดกระบวนการเรียนรู้เกิดความเข้าใจในสิ่งต่างๆจากการปฏิบัติและการได้ฟังธรรม(ปัญญาภาวนา) เพราะฉะนั้นในกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธจึงเป็นกระบวนการจัดการที่ส่งเสริมและเอื้อต่อกันอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ เมื่อกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านกายภาวนาดี ย่อมส่งผลต่อกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านศีลภาวนาดี เมื่อกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านศีลภาวนาดีก็ส่งผลต่อส่งผลต่อกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านจิตตภาวนาที่ดี เมื่อส่งผลต่อกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธจิตตภาวนาดี ย่อมส่งผลดีต่อส่งผลต่อกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านปัญญาภาวนาที่ดี เมื่อกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านปัญญาดี ย่อมส่งผลต่อกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธด้านกายที่ดี ซึ่งเห็นได้ว่าเป็นกระบวนการที่อิงอาศัยกันและกันอย่างเป็นวงจร ทำให้เกิดระบบสังคมที่สงบสุขส่งเสริมให้เกิด ศีลภาวนา ที่เข้มแข็ง อันเป็นพื้นฐานที่ส่งผลต่อการพัฒนา จิตตภาวนา และ ปัญญาภาวนาอย่างต่อเนื่อง เป็นกระบวนการแบบองค์รวมที่เกี่ยวข้องและเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน โดยแนวคิดเรื่องของกระบวนการจัดการสุขภาวะเชิงพุทธของชุมชนราชธานีโอศกนี้ได้พยายามโดยชุมชนเองที่จะส่งเสริมเผยแพร่แนวคิดรูปแบบการผ่านช่องทางสื่อสารสมัยใหม่แก่ผู้สนใจด้วยความมุ่งหวังให้เกิดชุมชนสังคมประเทศให้ที่เป็นสุขตามหลักแนวคิดของกลุ่มราชธานีโอศกต่อไป

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย องค์ความรู้จากการวิจัยสามารถนำไปสู่การเสนอเชิงนโยบาย ต่อผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดูแลสุขภาพ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการและดูแลด้านสุขภาพ ของชุมชน และสังคม เช่น โรงพยาบาล โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล หน่วยงานสาธารณสุข หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับดูแลสุขภาพและพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ เพื่อนำองค์ความรู้ไปใช้เพื่อพัฒนาและลดปัญหาทางด้านสุขภาพ เพราะในปัจจุบันการดูแลสุขภาพเชิงพุทธมีปรากฏชัดเจนเฉพาะในกลุ่มชุมชนราชธานีโอศก จังหวัดอุบลราชธานีเพียงเท่านั้น แต่ยังไม่ได้มีการนำไปใช้อย่างแพร่หลายในสังคม ฉะนั้นผู้วิจัยเสนอว่า ควรจะมีการนำเสนอเชิงนโยบาย สู่ชุมชน สังคม เพื่อจะได้นำองค์ความรู้สุขภาพเชิงพุทธไปใช้พัฒนาชุมชนและสังคม รวมถึงภาครัฐ ให้อยู่ดีมีสุข ครบทั้ง 4 ด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านศีล(สังคม) ด้านจิตใจ และด้านปัญญา ต่อไป

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

สำหรับประเด็นในการวิจัยครั้งต่อไปควรทำวิจัยในประเด็นหัวข้อเกี่ยวกับ

2.1 ควรมีการทำวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวกับเหตุปัจจัยในการเสริมสร้างสุขภาพชุมชนราชธานีโอศก จังหวัดอุบลราชธานี

2.2 ควรมีการส่งเสริมการทำวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวกับการจัดการสุขภาพของชุมชนราชธานีโอศกมีอิทธิพลต่อชุมชนใกล้เคียงอย่างไร

2.3 ควรมีการทำวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวกับการนำแนวความคิดการจัดการสุขภาพเชิงพุทธของชุมชนราชธานีโอศกไปเป็นต้นแบบในการพัฒนาชุมชนอื่น ในแง่ของการพึ่งพาตนเอง ลดค่าใช้จ่าย ส่งเสริมรายได้หมุนเวียน และส่งเสริมกิจการภายในชุมชนให้สร้างรายได้แบบพึ่งพาตนเองของชุมชน

บรรณานุกรม

กิตติกร สุนทรานุรักษ์. (2543). *การพัฒนาชุมชนพึ่งตนเอง : กรณีศึกษาชุมชนสันตือโศก*. วิทยานิพนธ์ เสาธิตศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ณัฐภาพรรณ กรรภิรมย์พิชรา. (2564). *การศึกษาวิเคราะห์สุขวรรคในคัมภีร์ธรรมบท*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2541). *รำรวยยิ่งใหญ่เลื่อนลอยหรือเพื่ออะไรและชีวิตที่สมบูรณ์*. กรุงเทพฯ: บริษัทสหธรรมิก จำกัด.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2557). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระไพศาล วิสาโล. (2546). *พุทธศาสนาในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤติ*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรีสฤษดิ์วงศ์.

- พระมหาชัยวัฒน์ อภิญาณจารี (สิงห์โงน). (2541). *การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของนางวิสาขามหาอุบาสิกาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา*. พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ไพเราะ ผ่องโชค และคณะ. (2541). *การพยาบาลอนามัยชุมชน*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: คณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี มหาวิทยาลัยมหิดล.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
- รัตนภรณ์ รัตนพงศ์. (2560). *การใช้หลักภวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา โรงเรียนเทศบาล 1 (เอ็งเสียงสามัคคี) อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วุฒิชัย ตาลเพ็ชร. (2546). *การศึกษาแนวคิดบุญนิยมของชุมชนราชธานีอโศก จังหวัดอุบลราชธานี ในมิติเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง*. วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองการปกครอง: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สมบัติ จันทรวงศ์. (2531). *ชุมชนพุทธยูโทเปีย: การศึกษาพุทธยูโทเปีย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิธรรมสันติ.
- สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. (2550). *พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ.2550*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.
- สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ (สปรส). (2546). *สุขภาพทางจิตวิญญาณ สู่สุขภาพทางปัญญา*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: อุษาการพิมพ์.
- อรปรียา วสุมหันต์. (2553). *พุทธวิธีการจัดการความขัดแย้งในทรงคนะของพระไพศาล วิสาโล*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.